

TRGOVINA GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU¹

Autor u ovome radu proučava pitanje trgovine u gradu Varaždinu tijekom 15. stoljeća, odnosno cijene roba na varaždinskom tržištu i kupovnu moć stanovništva, zatim relacije gradske uprave prema odvijanju trgovine u gradu i druge teme vezane uz trgovinu grada Varaždina u 15. stoljeću.

UVOD

Ovaj rad predstavlja najnoviji doprinos proučavanju jednog aspekta problematike gospodarske povijesti grada Varaždina, a to je trgovina. Do sada se historiografija u velikom obujmu bavila proučavanjem varaždinske trgovine svih povijesnih razdoblja pa tako i srednjega vijeka, a dostupni srednjovjekovni povijesni izvori,² koje smo koristili u istraživanjima, omogućuju nam da saznamo mnogo važnih pojedinosti razvoja i načina odvijanja trgovačkih djelatnosti u gradu Varaždinu. Prije nego što smo počeli s istraživanjem, prirodno su nam se postavila pitanja koja očekujemo od izvora: koliki je broj profesionalnih trgovaca (kramara) i ostalih pojedinaca koji se bave trgovinom, posebice putujućih trgovaca stranoga podrijetla, zatim kakav je kontekst njihova pojavljivanja u izvorima, roba koju nude na tržištu, imovinski status. Naravno, zanimaju nas i cijene poje-

¹ Ovaj članak nastao je na temelju diplomskog rada: Jasmin MEDVED, *Trgovina i obrt grada Varaždina u XV. stoljeću*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. Mentorica dr. sc. Zrinka Nikolić – Jakus.

² Objavljeni u: Zlatko TANODI, ur., *Poviestni spomenici slob. Kralj. Grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209.-1526. - Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini I* (Varaždin: Svobodina "Narodna tiskara", 1942). Dalje u tekstu pod MCV I; Zlatko TANODI i Adolf WISSERT, ur., *Poviestni spomenici slobodnog i kraljevskoga grada Varaždina – Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini, sv. II., dio I., Gradski zapisnici iz g. 1454.-1464. i 1467.-1469.*, Varaždin: Svobodina „Narodna tiskara, 1944. Dalje u tekstu pod MCV II.

dinih vrsta roba na varaždinskom tržištu, kupovna moć ondašnjih varaždinskih građana, koji su propisi varaždinske općine kojim je ona regulirala trgovinu u gradu, značaj sajмова koji su se tada održavali, razvijenost trgovine u usporedbi s drugim gradovima te mnoga druga pitanja koja nastanu tijekom istraživanja navedene teme.

PREUVJETI RAZVOJA VARAŽDINSKE TRGOVINE

Glavni preduvjet nastanka i dobroga gospodarskog razvoja nekog trgovačko-obrtničkoga naselja povoljan je prometni položaj. Tako je i Varaždin, kao naselje koje će se zahvaljujući tome kasnije u regionalnim okvirima razviti u značajan srednjovjekovni grad, nastao na mjestu na kojemu su se ljudi od davnina kretali i susretali. Ovdje je prolazio stari rimski prometni pravac od istoka prema zapadu (od Ptuja (*Poetovio*) do Osijeka (*Mursa*)) koji je tekao uz rijeku Dravu te se odvajao prema jugu vjerojatno baš na mjestu gdje se od vremena Arpadovića počelo razvijati buduće naselje.³ Osim toga, Varaždin je smješten i u blizini povoljnog prijelaza preko rijeke Drave kojom se moglo i prometovati. Ovime vidimo da je već od najranijeg doba ovo naselje slovalo kao važna prometna točka u kojoj su se spajale prometne linije od pravca sjevera, juga, istoka i zapada.

Susretima i kretanjima ljudi koji su stoljećima nakon pada Rimskoga Carstva prolazili ovim teritorijem spontano su nastala konačišta za odmor ljudi i konja te uz njih i prvi oblici razmjene roba, a prvi trgovi privlače i stvaraju plemenske moćnike te crkvene autoritete, koji grade utvrđene gradove i kaštele, crkve i samostane, te traže razne obrtničke proizvode, kao i luksuzniju robu. Pobiranjem dijela prihoda od trgovine lokalni moćnici upravljaju ovim naseljem koje svojim potencijalom privlači nove došljake - *hospites* (strane trgovce i obrtnike) - koji se pritom trajno nastanjuju stvarajući zametak budućega većeg naselja.⁴ Ovakvo trgovište privlači i seljake iz okolice koji u njemu razmjenjuju poljoprivredne proizvode čija se količina povećava sveopćim razvojem poljoprivredne proizvodnje u to vrijeme. Ovo naselje se već prije prvih vijesti o njemu iz izvora (XII. stoljeće) prometnulo u središte značajne lokalne trgovačke razmjene čiji su potencijal prepoznali i ugarsko-hrvatski vladari iz dinastije Arpadovića koji nastoje oslabiti utjecaj feudalaca stvarajući osnovu za veći razvitak trgovine i obrta u gradu. Grad se time oslobađa od eksploatacije te političkog utjecaja i ograničenja

³ Mira ILIJANIĆ i Slavko KAPUSTIĆ, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća," u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre MOHOROVIĆIĆ (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983), 169-170; Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova, V. svezak: Varaždin* Zagreb, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, 2009.

⁴ Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska historija Jugoslavije* Zagreb: Informator, 1968, 51.

lokalnih moćnika, čime oni slabe, a dio prihoda od grada prebacuje se direktno u ruke vladara, pa i građani i kralj imaju zbog toga koristi.⁵

Najraniji izvori koji se tiču grada Varaždina, isprava kralja Andrije II. iz 1209. godine⁶ te isprava Bele IV. iz 1220. godine,⁷ potvrđuju da se Varaždin već na prijelazu iz XII. u XIII. stoljeće nametnuo kao značajna trgovačko-obrtnička naseobina, kada joj kralj već tada dodjeljuje prava slobodnoga kraljevskog grada. Ona uključuju upravnu samostalnost i imovinsko-pravnu sigurnost građana, te određen gradski teritorij, uz dodatak važnih trgovačkih odredaba te poreznih olakšica koje će određivati razvoj trgovine i ubuduće.⁸ U Andriji povelji saznajemo da se mještane te tzv. *hospites* (koloniste), koje se nastojalo privući u to naselje, oslobađalo poreza i tridesetine, osim ako svojom robom idu put Njemačke (*ad Theutonium*), pa su pritom bili dužni plaćati 3 denara za svaka natovarena kola, 2 denara po konju koje odvođe na prodaju, 1 denar za 2 vola, 1 denar za 3 svinje, a na obali Drave 1 denar za svaki voz.⁹ Odmah nam je u prvoj ispravi ostalo zabilježeno da su trgovci već tada odlazili u Štajersku trgovati stokom (konji, volovi i svinje) što će ostati glavnim obilježjem varaždinske trgovine i krajem srednjega vijeka.¹⁰ Ovim mjerama, uvođenjem zaštitne carine prema njemačkim zemljama, kralj je nastojao poticati trgovinu na području svoje zemlje te se novčano okoristiti porastom vanjske trgovine. Trgovačke veze s Njemačkom (Štajerskom) postojale su odavno jer su neki njemački pisci iz XII. stoljeća spominjali jake

⁵ Isto, 52.

⁶ MCV I, 1-3.

⁷ MCV I, 3-4.

⁸ Vladari su tako pomagali i stvarali slobodne gradove zbog izravne materijalne koristi koju su mogli imati cvatom trgovine i obrta u njima. Valja odmah naglasiti da u varaždinskoj historiografiji postoji mišljenje, kojeg zastupaju Mirko Androić te recentno Mirjana Matijević-Sokol, da je Andriji povelja iz 1209. godine falsifikat nastao u XV. stoljeću poradi dobivanja prednosti u borbama za varaždinski zemljišni teritorij koji su građani vodili protiv okolnih feudalaca te da sadržaj iste kod pitanja granica varaždinskoga posjeda oslikava faktično stanje tog stoljeća, a ne početka XIII. Kralj Andrija je doista Varaždincima dao neku povelju slobode, ali nam je taj dokument nepoznat jer je, po obavijestima koje se nalaze u Belinoj povelji iz 1220., izgorio. Gubitak ove isprave Varaždinci su nadoknadili onom kralja Bele iz 1220. godine, a koja je mogla biti identična izgorjeloj Andriji povelji. Mirko ANDROIĆ, *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina* (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2009), 17; Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, "Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine: povijesno-diplomatička analiza", u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.*, ur. Miroslav ŠICEL i Slobodan KAŠTELA Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždinska županija, 2009, 19-26.

⁹ *Nullus autem burgensis tributum et tricesimam soluere teneatur, nisi qui audit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solute tres denarios, de singulis uero equis venalibus duos denarios, de duobus bobus unum denarium, de tribus porcis unum denarium, in portu Draue de quolibet curru unum denarium.* MCV I, 1.

¹⁰ Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994, 45.

trgovačke veze Štajerske s krajevima preko Drave.¹¹ U Andrijinoj ispravi već se spominju novčana jedinica "denar" te vinska mjera *cubulus* (domaći naziv je "vedro"), što je bio prvi spomen mjera u Slavoniji. Uz poznate prometne pravce (*Via magna per quam itur ad Theuthoniam*, *Via magna* i *Via exercitualis*) spominju se i dvije luke na Dravi. Građani i hospiti su još uvijek bili dužni gradskom županu plaćati godišnji porez i to na dan Sv. Martina od svake kuće po 12 denara koje je bio dužan pobirati njihov sudac. Isprava kralja Bele iz 1220. spominje iste trgovačke povlastice, ali bez spominjanja carina za konje, volove, svinje i voz preko Drave, osim za porez za natovarena kola, a ispušta i riječ *tricesimam*, što upućuje na ozbiljno neslaganje teksta između ove dvije najstarije isprave.¹² Je li Bela u međuvremenu olakšao porezna opterećenja na granici koja je postavio njegov prethodnik (ili ukinuo trgovinu stokom) ili su ove Beline odredbe prethodile falsificiranoj Andrijinoj povelji koja u tome ne zrcali faktično stanje samoga početka XIII. stoljeća? Čini se da istini odgovara ova druga opcija. Naime, kasnije saznajemo da je Bela IV. godine 1242. gradu Varaždinu potvrdio povlastice koje mu je potvrdio i dao njegov pokojni brat Koloman, kada je samostalno vladao kao herceg Slavonijom od 1226. do 1241. godine.¹³ Herceg Koloman također je potvrdio izgorjelu Andrijinu povelju, u kojoj su, čini se, bile sadržane trgovačke odredbe kao u Belinoj ispravi iz 1220. ali ih je proširio zbog razvitka vanjske trgovine dodavši navedene poreze za stoku i voz na Dravi uz dodatak obveze plaćanja pola denara poreza za pečat kojim se potvrđivalo plaćanje poreza na granici, što nije bilo uključeno u falsificiranu Andrijinu povelju.

Prava i obveze sadržane u ovim kraljevskim poveljama XIII. stoljeća, barem "na papiru", čine osnovu trgovačkog, obrtničkog i poljoprivrednog razvoja Varaždina u idućim stoljećima. Sve do početka XV. stoljeća nemamo nekih podataka u izvorima koji bi nam rasvjetljavali kako su se razvijale trgovina, kao i obrt, u gradu Varaždinu i jesu li se i u kakvom obujmu ove trgovačke privilegije poštivale i primjenjivale. Ispravom iz 1357. godine kralj Ludovik je potvrdio ranije Beline povlastice, oslobodio je građane od sudske vlasti župana te ih stavlja pod

¹¹ M. ILIJANIĆ i S. KAPUSTIĆ, 171.

¹² ANDROIĆ, 15. Naime, u Belinoj ispravi iz 1220. navodi se (u zagradi dodaci iz Andrijine isprave): *Nullus autem burgensis tributum (Andrija: et tricesimam) soluere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solute tres denarios (Andrija: de singulis uero equis venalibus duos denarios, de duobus bobus vnum denarium, de tribus porcis vnum denarium, in portu Draue de quolibet curru vnum denarium).* MCV I, 3.

¹³ MCV I, 4. Ovaj privilegij je sadržan u prijepisu i potvrdi od kralja Stjepana iz 1272. u MCV I, 13: *Item nullus.....(ten)eat, nisi qui vadit in Theutonium cum suis mercimoniis, tunc enim de quolibet curru honerato (!) solute tres denarios, de singulis equis venalibus duos denarios, de duobus bobus vnum denarium.....vnum den(arium), pro sigillo a tributario habendo dimidium denarium, in portu Draue de quolibet curru honerato vnum denarium.*

nadležnost suda svoga tavernika, a pritom je građanima uveo obvezu plaćanja kraljevskoj komori golemih 100 zlatnih forinti godišnje što bi nam indirektno govorilo o priličnoj razvijenosti trgovine i obrtništva u Varaždinu.¹⁴ Brojnošću izvora i podataka iz XV. stoljeća vidjet ćemo da se grad Varaždin izdigao u značajno trgovačko središte čemu su bez sumnje pridonijeli gore opisani preduvjeti (prometni položaj, porezne olakšice, vladarska zaštita). Međutim, da bi grad stekao ugled i prosperitet u regionalnim okvirima pa i šire, na osnovne gorespomenute preduvjete valja nadodati i onaj presudni, a to je održavanje velikoga godišnjeg sajma.

GRADSKI SAJMOVI

Gradski sajmovi su jedan od najbitnijih činilaca života i razvoja jednoga srednjovjekovnog gradskog naselja. Bez sajмова nema prosperirajućega grada, a niti običnog trgovišta. Iako se za grad Varaždin prvi sajam spominje relativno kasno, tek 1406. godine u ispravi kojom kralj Žigmund građanima odobrava da sami izaberu dan za održavanje godišnjega sajma, sa sigurnošću možemo pretpostaviti da su se ovdje održavali sajmovi i prije nego ih možemo pratiti zabilježene u izvorima. Naime, za nastanak i razvoj gradova nisu bili presudno bitni ti godišnji sajmovi koji su privlačili putujuće trgovce iz dalekih krajeva s luksuznom robom nego lokalni sajmovi (tjedni sajmovi i dnevni trg) na kojima se snabdijevalo gradsko i okolno stanovništvo koje je gravitiralo gradu.¹⁵ Kvaliteta i kvantiteta sadržaja na lokalnim sajmovima mogla je, u krajnjem slučaju, neko naselje učiniti privlačnim za trajno naseljavanje. Tjedni sajam se u Varaždinu održavao četvrtkom kao što se spominje 1430. godine,¹⁶ a možda i subotom što se zadržalo do danas. Ljudi su se i svakodnevno mogli opskrbiti potrepštinama na glavnome gradskom trgu te u dućanima i radionicama obrtnika.

No, upravo je održavanje godišnjega sajma moglo neki grad učiniti uglednim i privlačnim i van njegove uže regije, pogotovo putujućim trgovcima. Moramo imati na umu da su trgovačka putovanja u ono vrijeme bila spora i duga, opterećena brojnim davanjima (maltarina, mostarina, cestarina) te su uključivala velike opasnosti od krađa i razbojstava. Putujući trgovci su bili spremni na takve velike rizike zbog dobiti koju im je omogućavao promet uvijek traženom luksuznom robom (najčešće platno i mirodije). Ovi profesionalni trgovci, iako su međusobno bili konkurencija, surađivali su razmjenjujući robu i informacije. Problem sastajanja tih trgovaca radi ugovaranja poslova riješen je uspostavljanjem velikih go-

¹⁴ MCV I, 23, 33.

¹⁵ BUDAK, 76.

¹⁶ MCV I, 94-95; BUDAK, 86.

dišnjih sajмова čija svrha je bila skupiti na jednome mjestu čim više putujućih i profesionalnih trgovaca iz okolice i većih daljina kojima bi vlast jamčila sigurnost za njihovu robu i stabilno regionalno tržište.¹⁷ S druge strane, tjedni sajmovi su služili za opskrbu lokalnog tržišta jeftinijom robom svakodnevne potrošnje uz gdje kojega trgovca luksuznijim proizvodima.¹⁸

Kao što je rečeno, kralj Žigmund je gradu podijelio prvi sajamski privilegij tek 1406. godine.¹⁹ Zašto nije Varaždin već prije imao određen i od kralja dodjeljen sajmeni dan, što je bila uobičajena povlastica, nije poznato. N. Budak smatra da su se sajmovi sigurno održavali, ali da su vjerojatno bili vezani uz župnu crkvu Sv. Nikole i njezin blagdan, te da nisu bili slobodni od plaćanja tržne pristojbe - tridesetine.²⁰ Oduvijek se sajmovalo tijekom proštenja, a tek su naknadno ti sajmovi bili privilegirani. Naime, povlastice su u srednjem vijeku, pa i kasnije, često bile potvrde postojećeg stanja, a manje pokušaj uvođenja novoga.²¹ Ovaj Žigmundov privilegij oslobodio je trgovce, koji bi u Varaždin dolazili na godišnji sajam, od plaćanja tridesetine te ih je stavio, zajedno s robom, pod zaštitu kralja. Građani su mogli sami izabrati dan održavanja sajma, a trebao se održavati osam dana prije i osam dana poslije toga glavnog datuma. Žigmund je ovaj privilegij potvrdio 1421. godine.²² Nadalje, njegovom odredbom iz 1431. Varaždinci su bili slobodni pod kraljevom zaštitom trgovati po cijelome Žigmundovom kraljevstvu i to oslobođeni poreza i raznih davanja (maltarina, mostarina) te su odgovarali jedino pred svojim varaždinskim sudom.²³ Ove povlastice Varaždinu odraz su politike kralja Žigmunda koja je bila okrenuta jačanju gradova poradi pridobivanja njihove potpore.²⁴ Još od 1397. varaždinskom utvrdom upravljali su grofovi Celjski koji su vladali i čitavim Zagorjem te su na neki način bili opunomoćenci kralja Žigmunda u ovim krajevima. Oni su bili skloni Varaždincima, a Ulrih Celjski je 2. veljače 1448. godine u Varaždinu izdao ispravu u kojoj je potvrdio Andrijin privilegij (prvi puta, do tada su vladari potvrđivali Belin privilegij) te odredio (ili potvrdio) da se sajam održava za dan Sv. Jakova (25. srpnja) te da započne osam dana prije toga datuma i traje još osam dana poslije toga datuma.²⁵

¹⁷ N. J. G. POUNDS, *An Economic History of Medieval Europe* London, New York, 1994, 358.

¹⁸ Isto.

¹⁹ MCV I, 36, 60-63.

²⁰ BUDAK, 48.

²¹ Isto, 77.

²² MCV I, 60-63.

²³ MCV I, 111. Žigmundovo kraljevstvo uključivalo je tada Ugarsku, Hrvatsku, Dalmaciju i Češku kako vidimo u navedenoj ispravi.

²⁴ BUDAK, 85.

²⁵ MCV I, 165; Rudolf, HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 1993., 26-27.

Ulrih ističe da mu je stalo do toga da se poveća blagostanje grada Varaždina i cijeloga slavonskog kraljevstva te određuje da ga se proglasi stovarištem svakojake robe. Sajam se morao održavati na sajmištu u varaždinskom predgrađu Ciglenica, gdje su se održavali i drugi sajmovi (tjedni), što nam potvrđuje da je u Varaždinu bilo sajмова i prije no što ih izvori spominju.²⁶ Ovaj tzv. jakopovski sajam bio je također oslobođen plaćanja tridesetine, a uz to Ulrih je odredio da svi trgovci koji prolaze Varaždinom i njegovim područjem moraju svoju robu izložiti na prodaju u gradu, inače će im njihova roba biti zaplijenjena. To pravo zvalo se tzv. "Niederlagh" (stovarišno pravo) i bilo je često u austrijskim zemljama i zahvaljujući Celjskima bilo je dano jedino Varaždinu.²⁷ Ulrih je, nadalje, kupcima i trgovcima garantirao potpunu sigurnost te je upozorio kapetane, potkapetane, kaštelane, činovnike, suce i sve podložnike da ne smetaju niti brane posjetiteljima sajмова u obavljanju poslova te da im u tome pomažu. Određuje i da svi ranije uvedeni i uobičajeni sajmovi u Varaždinu i dalje ostaju. Ovaj sajam imao se narodu objaviti na svim tržnicama i javnim mjestima u okolici da bi se privuklo čim više ljudi. Možemo pretpostaviti da je ovaj godišnji sajam tek nakon Ulrihovih sajamskih privilegija sasvim zaživio u Varaždinu, jer trebamo uzeti u obzir da je razvoj grada privremeno bio zaustavljen dvije godine ranije, 1446., kada je gradsko naselje popalio Ivan Hunjadi za vrijeme sukoba s grofovima Celjskim.²⁸ Sljedeći gospodar Varaždina grof Ivan Vitovec je godine 1462. ovaj sajam, radi kolizije s drugim okolnim sajmovima, pomaknuo za četiri dana nakon Sv. Jakova. Sve ranije date povlastice i slobostine je zadržao.²⁹ Ovaj Vitovčev datum nije se zadržao jer godine 1550. kralj potvrđuje Ulrihov privilegij i datum koji je bio sadržan u njemu.³⁰ Osim ovoga sajma na dan Sv. Jakova, doduše tek 1509. godine, spominje se i veliki sajam na dan Sv. Šimuna i Jude (28. listopada).³¹

²⁶ U dokumentima XV. stoljeća dosta se često spominje *locus, platea* ili *forum Cziglenicza*, a to mjesto nalazilo se izvan gradskih zidina u istoimenom predgrađu. Varaždinski historičar Adolf Wissert taj trg locirao je sjeverno od Staroga grada, u blizini današnje Vodnikove ulice, a mogao se nalaziti i na mjestu ili nedaleko današnjega sajmišta. Taj toponim se nakon XVII. stoljeća gubi. ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 173.

²⁷ BUDAK, 79.

²⁸ ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 171; HORVAT, 24-25.

²⁹ MCV I, 184-185; Horvat, 37. Pritom napominje da se sajam trebao držati *extra muros civitatis* što potvrđuje našu raniju tezu o položaju sajmišta Ciglenice. Moguće je da je spomenuta kolizija nastala zbog sajma u nedalekom Jakopovcu koji se održavao isti dan, pa da ga se ne bi ugrožavalo, Vitovec je pomaknuo početak održavanja velikoga godišnjeg sajma u Varaždinu za nekoliko dana. Budak, 84.

³⁰ BUDAK, 79.

³¹ MCV I, 267-268. Taj sajam bio je poprištem krvavoga sukoba između varaždinskih građana i viničkoga kaštelana Benedikta Nagha i njegovoga sluga. Kao sudionici sajma spominju se trgovci i kupci iz udaljenijih mjesta poput Radkesburga, Maribora, Ptuja, Križevaca i Koprivnice. Horvat, 53-56.

Godišnjim sajmovima je trgovina u Varaždinu krajem srednjega vijeka dobila nove poticaje za dalji i jači razvoj te je time ovaj grad postao najvažnije sajamsko središte u županiji. Naime, varaždinski godišnji sajmovi privlačili su ponajviše trgovce i kupce iz užega (polumjer oko 15 km) i širega (polumjer oko 60 km) prstena oko grada.³² Rekli smo već da je godišnji sajam privlačio prvenstveno putujuće trgovce s luksuznom robom koji su imali svoje kupce u krugu imućnijih varaždinskih građana. Potvrde tih stranih trgovaca i luksuznijih roba imamo i u izvorima što ćemo u nastavku i prikazati.

TRGOVAČKE PRILIKE U VARAŽDINU U XV. STOLJEĆU

Bez obzira na dobre preduvjete, vladarsku zaštitu i povlastice, da bi osigurala dobro i stabilno funkcioniranje trgovačkih djelatnosti u Varaždinu, gradska općina nije sjedila besposlena, skrštenih ruku. Uostalom, uprava slobodnih kraljevskih gradova, sa svojim posebnim pravnim položajem, imala je ovlasti pobiranja svih vrsta posrednih i neposrednih poreza te potpunu samostalnost organizacije trgovine u vlastitom gradu.³³ Varaždinska općina je pokazivala nemalu aktivnost i inicijativu u organiziranju trgovine u gradu koji je svojim proizvodnim djelatnostima i mjestima za sajmovanje snabdijevao velik broj potrošača, a time i osiguravao stabilan prihod koji se slijevao u gradsku blagajnu. Grad je, radi osiguranja stabilne i nesmetane trgovine, te pružanja zaštite i trgovcima i kupcima kao sudionicima razmjene proizvoda, donosio brojne propise, te postavljanjem ovlaštenih gradskih tržišnih nadzornika obavljao efikasan nadzor nad odvijanjem trgovine. Sačuvani zapisi u gradskom zapisniku iz XV. stoljeća nam govore da je gradska općina vrlo često raspravljala i odlučivala o snabdijevanju tržišta, zaštiti potrošača, kvaliteti robe, pravilnom mjerenju i mjerama, te oporezivanju robe.

Najprije je gradska uprava godine 1454. donijela odredbu o tzv. "placovini" (porezu za prodajno mjesto na trgu) koju su trebale plaćati pekarice i kramarice koje su prodavale svoju robu na trgu, a bili su obvezni plaćati i trgovci te kupci žita.³⁴ Slična odredba propisana je 1459., ovaj put i za prodavačice maslaca i sira.³⁵ Imamo podatak da je postojala i gradska vaga pošto je određeno da se za vaganje centa robe određuje naknada od jednog feniga domaćem čovjeku, a dvostruko strancu, dok se kod kuće može vagati samo do pola centa.³⁶ Općenito, pazilo se na točno i pošteno mjerenje te su određene kazne za krivo mjerenje, a provjeru su

³² BUDAK, 82.

³³ MIRKOVIĆ, 53.

³⁴ MCV II, 15; ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 176.

³⁵ MCV II, 114-115.

³⁶ MCV II, 15.

vršili posebni nadzornici (godine 1454. to su bili Matija Pognar i Fabijan Mastalar) koji su morali paziti da se točno mjeri.³⁷

Nadalje, nailazimo i na neke odredbe o prometu vinom, solju, mesom, stokom. Cijena vinu određivala se prema kvaliteti koju su procjenjivali od općine određeni procjenitelji. Tako su godine 1455. za taj posao određeni "sudac" Gregorić te kovač Juraj. Tko bi vino prodavao mimo ocjene procjenitelja, u koju se ne smije posumnjati, plaćao je globu pola funti feniga.³⁸ Gradski prisežnici i tržni nadzornici Matija Pognar i Fabijan Mastalar spominju se 1458. kao nadziratelji točnih vinskih mjera, a ako bi tko bio uhvaćen da koristi krivu mjeru i vara na mjerama bit će mu zaplijenjeno svo vino i uz to bit će kažnjen po gradskome običaju.³⁹ Na funkciju je nadziratelja trgovine vinom, kao i ribom te plodinama, godine 1459. postavljen prisežnik Andrija Gosak i to uz veliku godišnju plaću od 24 marke. On je bio ovlašten da noću obilazi grad i pazi da ne bi prekupci ilegalno preprodavali robu.⁴⁰ Vino je bilo vrlo važan izvor prihoda gradske općine koja je skupljala prihode prodajom vlastitog vina i oporezivanjem trgovine privatnih vina.⁴¹ Kao kolektivni feudalac, grad Varaždin je uživao pravo vinotočja. To pravo je u srednjovjekovnoj Slavoniji bilo vremenski ograničeno i trajalo je od Jurjeva do Martinja (24. travanj - 11. studeni) i u tom razdoblju nitko drugi nije smio točiti i prodavati vina na malo.⁴² Jedan gradski dekret iz 1463. godine opominje da oni koji su točili gradska vina na malo nisu smjeli točiti i svoja vina.⁴³ Grad je svoje vino davao pouzdanim građanima koji su posjedovali određene uvjete da ga prodavaju za njega. Ostali nisu smjeli prodavati svoje vino, u svojoj kući ili izvan nje, sve do isteka prava gradskoga vinotočja, a ako su se ogriješili sudac će im oduzeti bačvu vina iz koje su točili.⁴⁴ Nema podataka koji su građani bili ti zakupci prava prodaje gradskoga vina, koliko su plaćali zakup te kolike je prihode ostvarivala gradska općina prodajom svojega vina.⁴⁵ Trgovinom vinom bavili su se svi slojevi stanovništva – građani, plemići, svećenici, kmetovi – a pri tome klasne, imovinske i rodne razlike nisu uopće smetale. Vino se obično isporučivalo na kućnim ili podrumskim vratima do kojih je sezala prodavačeva

³⁷ MCV II, 16.

³⁸ Isto.

³⁹ MCV II, 105.

⁴⁰ MCV II, 118.

⁴¹ Srećko LJUBLJANOVIĆ, "Vinogradarstvo grada Varaždina u srednjem vijeku," *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin 16-17*, 2006., 284.

⁴² LJUBLJANOVIĆ, 284.

⁴³ MCV II, 242.

⁴⁴ MCV II, 247.

⁴⁵ LJUBLJANOVIĆ, 286.

odgovornost za količinu i kvalitetu. Vina je bilo u dovoljnim količinama jer su građani (i kmetovi) posjedovali vlastite vinograde, a brojni sporovi pred gradskim sudom oko trgovine vinom i vinograda, samo potvrđuju da je trgovina vinom u Varaždinu bila vrlo razvijena, a ono se kupovalo i izvozilo iz vanjske varoždinske regije (Koprivnica, Štajerska).⁴⁶

Kod trgovine solju posvećivala se naročita pažnja pravilnim mjerama i mjerenju soli, pa su i ovdje nadzornici kontrolirali prodaju te vrste robe i određivali globe za prekršitelje propisa.⁴⁷ Pazilo se i na cijenu soli jer je solar Vidak jednom povisio cijenu i tako mimoišao gradske propise pa su ga neki kupci soli tužili.⁴⁸ Zaštita potrošača ogleđa se i u tome da je zabilježeno staro gradsko pravilo da nitko ne bi smio kupovati sol u vrećama kako bi je bilo dovoljno i za siromašnije koji ne mogu kupovati u tako velikim količinama.⁴⁹ Nadalje, radi zaštite potrošača, gradska je uprava odredila da sitni trgovci, kramari, (*der Fragnerin*) robu, koju će oni dalje preprodavati, mogu na tjednim sajmovima kupovati tek iza 12 sati, a na dnevnim iza 14 sati, pošto se pretpostavljalo da su do tog vremena građani namirili svoje potrebe. Ako se nisu pridržavali ovoga propisa, oduzimala im se sva kupljena roba i poklanjala gradskoj ubožnici, a prekršitelj se kažnjavao globom od jedne marke, od čega su dvije trećine išle gradu, a jedna gradskim inspektorima koji su prijavili slučaj.⁵⁰ Pregršt propisa bilo je namijenjeno prodaji mesa i mesarima pošto se meso onda mnogo trošilo. Godine 1458. zaključeno je da su mesari dužni svakoga dana imati dovoljno mesa izloženog za prodaju, boljeg uz višu, a lošijeg uz nižu cijenu, te se pritom precizno određuju vrste mesa i visina cijena. Mesari i nadzornici morali su paziti da je meso svježije, čisto, i da nema otpadaka. Za propuste plaćala se globa, 2/3 gradu, a 1/3 tržnom nadzorniku, a za propuste su se kažnjavali i tržni nadzornici. Pazilo se i na točno mjerenje.⁵¹

Trgovački se poslovi zasnivaju ponajviše na kupoprodaji, no u obzir dolaze i razni oblici zamjena. Tim poslovima ne bave se samo trgovci, uključujući sitne trgovce (preprodavače, kramare), nego se njima mogu baviti i drugi, poput obrtnika, plemića i velikaša, seljaka, muškog i ženskog. Svatko je ponekad imao nekakav višak koji je želio prodati ili zamijeniti za drugu robu. Varaždinski trgovci

⁴⁶ Isto, 287-289.

⁴⁷ MCV II, 105.

⁴⁸ MCV II, 58.

⁴⁹ MCV II, 59.

⁵⁰ Gradecu je također gradska općina pazila da kramari ne pokupuju robu prije nego su se njome namirili građani. Nada KLAIC, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982, 275.

⁵¹ MCV II, 126; Eugen STRAHONJA, "Nadzor nad klanjem stoke i tržni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću", u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983., 245-249.

dolaze nam pod različitim nazivima: *kramer*,⁵² *institor*,⁵³ *frangar*⁵⁴ te jednom *liber venditor*.⁵⁵ U Zagrebu nailazimo na termin *mercator* (ponajviše za veletrgovca, domaćeg ili stranca) kojeg u Varaždinu srednjeg vijeka međutim nema.⁵⁶ Kramari su se obično bavili prodajom mješovite robe, no imamo zapisane i trgovce određenih artikala. Tih sitnih domaćih trgovaca smo u gradskom zapisniku pronašli 18.⁵⁷ Već smo se susreli s jednim trgovcem soli (*solar*, *venditor salis*), a u zapisniku smo ih pronašli ukupno petoricu.⁵⁸ Često birani gradski sudac Andrija Pivarić spominje se kao trgovac mirodija⁵⁹ te kao trgovac ulja.⁶⁰ Moguće je i da je u Varaždinu djelovao trgovac konjima (ili mjenjač konja, konjušar) Kristoff Roschtauscher.⁶¹ Osim u dućanima (trgovačkim, mješovite robe, te obrtničkim), roba se prodavala svaki dan na trgu. Vidjeli smo već da se roba prodavala i u određene sajmene dane. Na dnevnom trgu su, uz povremene prodavače, sudjelovali i stalni, kao već gorespomenute prodavačice kruha, sira i maslaca.⁶² Kruh se na prodaju donosio i iz udaljenijih mjesta, jer nam je godine 1462. zabilježeno da se kruh na prodaju u Varaždin doprema i iz desetak kilometara udaljenog Jurketinca.⁶³ Primjer grad-

⁵² MCV II, 68.

⁵³ MCV II, 38.

⁵⁴ MCV II, 131. Frangar, frangarin (od njem. der Frangner) – prekupac, kramar. *Lexicon Latinitatis mediae aevi Iugoslaviae = Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*, Sv. I i II., ur. Marko KOSTRENIČIĆ, Veljko GORTAN, Zlatko HERKOV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978.

⁵⁵ MCV II 43.

⁵⁶ Zlatko HERKOV, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb, Samobor: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, "Zagreb", 1987, 5.

⁵⁷ Ivan DLESK (MCV II, 4, 6), Ivan GRUMBERGAR (MCV II, 1, 9, 13, 23), Toma (MCV II, 25, 38, 265, 270), Kyrtrwlin (Kyrhrwlyn) (MCV II, 45, 89), Kocherl (MCV II, 47, 57), Antonije (Jantol) (MCV II, 178, 222, 228, 235, 248), Pancir (MCV II, 248), Andrija (MCV II, 56, 68), Pavao (MCV II, 62, 78, 131, 273), Augustin (MCV II, 74, 78), Gal (MCV II, 153, 260), Kestlin (MCV II, 156), Kehruh (MCV II, 156), Leonard (MCV II, 185), Petar (MCV II, 129, 216, 229, 230, 233, 236, 240, 247, 263, 271, 272); Mate (MCV II, 217, 228), Stjepan (MCV II, 241) te Ivan (Iwanus) (MCV II, 214).

⁵⁸ Adrijan (Odrian) (MCV II, 67, 68, 98, 199), Vidak (MCV II, 58, 165, 188, 219), Franc (MCV II, 65), Ivan (Iwanus) (MCV II, 225, 251) te jedan neimenovani (MCV II, 186).

⁵⁹ *Item Andreas Pywaricz conqueritur super Gregorium sudecz pro media libra piperis*. MCV II, 160. Papar se, kao trgovačka roba, još spominje u: MCV II, 168.

⁶⁰ *Item Paulus zwedecz conqueritur super Andreas Pywarich, quod sibi oleum pro XVIII florenis vendidisset*. MCV II, 238.

⁶¹ MCV II, 11, 14, 50, 55, 89, 96, 109, 131, 132, 214, 215, 217. Prezime je moglo nastati od kombinacije riječi *das Rosz* (njem. konj) i *der Tausch* (njem. zamjena, izmjena, mijenjanje, razmjena). Latinska verzija njegovog imena je Cristhoff Rosthosar. Iako se za njega u zapisniku izrijeком ne spominje da se bavio trgovinom konjima, sudeći po prezimenu možemo oprezno pretpostaviti da jest ili bar ako već nije prodavao i kupovao konje, mogao se baviti konjima na način da se brinuo o njima u staji ili ih je možda iznajmljivao.

⁶² MCV II, 114-115.

⁶³ *Item Petrus textor prenotatus insuper testimonium produxit Martinum filium Georgy de Iwrkethincz penes suam conscienciam suam asservit, quod ipse ad forum panes portando...* MCV II, 207.

skog suca Andrije Pivarića pokazuje, a to smo već istaknuli, da se nisu trgovinom bavili samo profesionalni trgovci nego su se u manjem ili većem obujmu njome bavili i svi odrasli stanovnici grada koji su imali viška određene robe koju su mogli zamijeniti za drugu ili za nju dobiti novac. Na gradskim trgovima i sajmovima robu su prodavali i seljaci te obrtnici koji su posjedovali i vlastite dućane, kao što smo već i napomenuli.

Mesari su bili najbrojniji obrtnici u gradu (bilo ih je tridesetak), a budući da je proizvodnja i potrošnja mesa u gradu bila velika, mesari su dobro zarađivali jer u izvorima nije zabilježeno da je ikoji mesar propao.⁶⁴ Oni su svoju robu prodavali u mesnicama koje su bile smještene u tzv. Mesničkoj ulici⁶⁵ koja se vjerojatno nalazila uz sjeverni zid grada, na prostoru današnje Bakačeve ulice.⁶⁶ Mesari su se bavili i trgovinom stokom te kožom, a ta grana trgovine u velikoj mjeri je bila izvozna. Stoka se kupovala na sajmovima u Varaždinu, ali i mnogo istočnije (današnja Slavonija) te se tjerala i preprodavala ponajviše na području Štajerske.⁶⁷ Osim toga, stoka se izvozila i u Veneciju. Naime, u ono vrijeme je Debrecin bio važno središte izvoza stoke,⁶⁸ a grad Varaždin, a možda i još koje trgovište, sudjelovali su u trgovini stokom iz Mađarske koja se preko Ptuja i Varaždina i dalje preko luka u Primorju izvozila na veliko mletačko tržište.⁶⁹ U gradskom zapisniku imamo izravnu potvrdu o izvozu stoke iz Varaždina. Naime, godine 1463. spominju se karavane s volovima koje odlaze u Italiju zbog zamjene za veronsko platno.⁷⁰ Iz jedne odredbe gradske uprave kojom je 15 mesara poimence bilo određeno da grad redovito opskrbljuju mesom, razvidno je da nisu svi mesari živjeli samo od proizvodnje i prodaje mesa te da su svoju robu (stoka, kože) dijelom namjenjivali prodaji izvan grada, tj. da su se direktno i indirektno bavili izvozom stoke i koža.⁷¹

Kao uvjeti za dobro trgovačko poslovanje i danas se podrazumijevaju dovoljan novčani kapital, velika snalažljivost i dobre veze. Već krajem srednjega

⁶⁴ STRAHONJA, 245.

⁶⁵ *Mesznychka gaza i Platea sew vicus Mesnychky*. MCV II, 153, 243.

⁶⁶ STRAHONJA, 247; ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 174-175.

⁶⁷ FILIĆ, 18; BUDAK, 92.

⁶⁸ BUDAK, 157.

⁶⁹ Isto, 173. Početkom XV. stoljeća senjski knez Nikola Frankopan sklopio je trgovački ugovor s Venecijom u kojem saznajemo da su mletački trgovci nastanjeni u Zagrebu posjedovali značajne povlastice pri otpremi i dopremi svoje robe. Iz Senja se roba, luksuzna, prevozila preko Modruša i Zagreba do Varaždina, gdje se tovarila na riječne brodove i otpremala Dravom i Dunavom ili kopnenim putem do Budima i dalje. Natrag se u Veneciju istim putem prevozila ruda iz slovačkih rudnika iz okolice Banske Bystrice, a vjerojatno i stoka. HERKOV, 10.

⁷⁰ MCV II, 243.

⁷¹ MCV II, 127-128.

vijeka trgovce je prilika za dobru zaradu navela da se međusobno organiziraju u tzv. *societates in mercanciis*. Cilj ovakvoga udruživanja bio je uvećavanje kapitala, dioba profita (*lucrum*) te eventualne pretrpjele štete (*dampnum*). Bez obzira na spomenutu zaštitu i obećanja kraljeva i banova, svaki trgovački posao koji je iziskivao velika putovanja i velike količine robe snosio je rizik da se loše svrši zbog nesigurnosti; oružanih napada i krađa.⁷² U gradskom zapisniku susrećemo se s formom trgovačkog udruživanja godine 1458. kada građanin Šimun Geljan optužuje Jurja Kovačića zbog utaje profita koji su trebali dijeliti od prodaje svinja, a koji je iznosio 4 zlatnih forinti.⁷³ Na drugom mjestu, Andrija Pulkov potraživao je dio dobiti od 5 maraka i 40 denara od Jurja Medvarića.⁷⁴ Godine 1459. je Juraj Strosak (Strosaak) optužio Klementa Dička (Dichko, Dyczko) zbog duga od 6 pensa koji je bio njegov dio od trgovačkoga profita kojeg su obojica trebali dijeliti na jednako. Klement se branio da nije postojao dogovor između njega i Jurja o trgovačkom udruživanju, pa stoga nije bio dužan dijeliti s njime dobit. Gradski sud zahtijevao je od Klementa Dička da mu podnese uvjerljivije dokaze da između njega i tužitelja Jurja Strosaka nije bilo trgovačkoga udruživanja, a u protivnom će morati dati tužitelju novac kako on zahtijeva u svojoj optužnici.⁷⁵ Sljedeće godine varaždinski sud rješavao je spor udruženih trgovaca iz Varaždina koji su surađivali s nekim strancima. Neki Ciprin (Zyprin) iz Borlina (moguće Borl u Sloveniji koji se nalazi na samoj granici s Hrvatskom na glavnoj cesti prema Ptuj) bio je u trgovačkom udruženju s uglednim Varaždincima Emerikom Gomboltovićem i Andrijom Tunsarićem. Potonji su bili opet udruženi s drugom dvojicom, jedan je bio Gal Fratrić iz Sv. Mihajla pod tvrđavom zvanom *Kempnek* [Veliki Kalnik (od mađ. Kemlek)], a drugi plemić Klement *de Chunowcz* (možda Čukovec). Pred gradskim sudom dokazano je sudioništvo Ciprina, Emerika i Andrije u trgovini, pa je određeno da dijele profit i štetu.⁷⁶ Nadalje, godine 1467. Stjepan Horvat je optužio kramara Pancira i nekog Antonija zbog nepodijeljene dobiti od prodaje riba.⁷⁷ Ovo su samo neki od mnogih dokaza udruživanja trgovaca u Varaždinu XV. stoljeća, a učestalost takvoga načina poslovanja govori nam o velikoj potencijalnoj dobiti koju su udruženi pojedinci očekivali kao rezultat upuštanja u ovakve zajedničke poslove prodaje robe na veliko. Usuđujemo se pretpostaviti da se vrlo često tako udruživalo i poradi izvoza.

⁷² M. ANDROIĆ, *Ekonomika*, 58. I zagrebački sudski zapisnici obiluju sporovima oko diobe dobiti u zajedničkom poslu, stoga je ovakav način poslovanja u srednjem vijeku bio uobičajen i sveprisutan. N. KLAIĆ, 272.

⁷³ MCV II, 87.

⁷⁴ MCV II, 87-88.

⁷⁵ MCV II, 111.

⁷⁶ MCV II, 155-156.

⁷⁷ MCV II, 248.

Već smo objasnili dobre prometne veze koje je Varaždin imao sa susjednim gradovima i većim mjestima. Grad je samim svojim smještajem značio vezu između Zagreba i štajerskih gradova. Po dokumentima (najviše iz kasnijih stoljeća) moguće je utvrditi postojanje trgovačkoga puta od Varaždina do Beča (Varaždin-Ptuj-Maribor-Graz-Beč). Tim putem se kretala roba iz ovih krajeva na tržišta srednje Europe, ali se i odvajao put preko Celja, Ljubljane i Gorice za Italiju. Naravno, Varaždin je bio povezan i s Budimom preko Nedelišća i Kaniže i dalje s Požunom. Južnije se povezivalo preko Zagreba s hrvatskim Primorjem otkuda je roba dolazila i odlazila u Veneciju, a stari podravski put vezao je Varaždin s istočnom Slavonijom.⁷⁸ Već smo spominjali luku (pristanište) na Dravi nedaleko od Varaždina na koju je roba dolazila splavima i raznim drugim plovilima. Potvrde o vezama grada Varaždina s gradovima i krajevima van njegove uže okolice imamo i na mnogo mjesta u gradskome zapisniku. Tako se od većih mjesta (iz kojih dolaze pojedinci pred gradskoga suca) spominju Graz,⁷⁹ Ptuj,⁸⁰ Ljubljana,⁸¹ Ormož,⁸² Koprivnica,⁸³ Zagreb,⁸⁴ i Krapina.⁸⁵ Nadalje spominju se i Regensburg,⁸⁶ Nürnberg,⁸⁷ Celje,⁸⁸ Villach ili Ilok,⁸⁹ Pečuh,⁹⁰ Osijek,⁹¹ *Luettberg* i *Hoff*,⁹² koji bi mogli biti mjesta Leutenberg (Tiringija) i Hof (sjeverna Bavarska) u Njemačkoj, te neka njemačka mjesta *Welcz* (možda Wels),⁹³ *Grayfmberg* (možda Greifenberg u Bavarskoj),⁹⁴ *Folkchennarkcht*⁹⁵ (Völkermarkt u Koruškoj) i *Lubring*⁹⁶ itd. Iako se u zapisnicima uglavnom izriječkom ne spominje da su pojedinci iz ovih udaljenijih mjesta u Varaždinu samo radi trgovine, sama njihova prisutnost svjedoči da je

⁷⁸ ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 186.

⁷⁹ *Item Christian Zuschrottar Purgar zw Gracz ist herkommen...* MCV II, 58.

⁸⁰ MCV II, 59, 136, 138, 142, 150, 156, 211, 243.

⁸¹ Kao *Laybako* (MCV II, 55) i *Laybach* (MCV II, 64 i 66).

⁸² MCV II, 187.

⁸³ *Item Stephanus carnifex proponit per modum querimonie, quod in facto Andree Gossak res et aliqua bona in opido Kaprownicha...* MCV II, 180. Također i MCV II, 86.

⁸⁴ MCV II, 48, 251, 255.

⁸⁵ MCV II, 99, 101, 172.

⁸⁶ MCV II, 219.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ MCV II, 220.

⁸⁹ Kao *Wylak*. MCV II 165.

⁹⁰ Kao *Funffkirchen* i *Quinqueeclisiis* (MCV II, 222, 264).

⁹¹ MCV II, 255.

⁹² MCV II, 222.

⁹³ MCV II, 104.

⁹⁴ MCV II, 102.

⁹⁵ MCV II, 136, 220.

⁹⁶ MCV II, 229. Možda se radi i o Ludbregu.

grad Varaždin bio prometnim vezama lako dostupan brojnim stranim namjericima kao odredište i kao usputna stanica. Već smo spomenuli da nam jedan izvor iz ne tako daleke 1509. godine opisuje jedan krvavi događaj kojeg je izazvao kaštelan grada Vinice na šimunskom sajmu u Varaždinu gdje se kao svjedoci spominju, osim trgovaca i kupaca iz 12 mjesta bliže varaždinske okolice, i pojedinci iz Segedina, Radkesburga, Maribora i Križevaca, za koje pouzdano znamo da su u Varaždin došli zbog godišnjeg sajma.⁹⁷ Rekli smo već da je grad prodavao stoku i ostale svoje viškove, a primao robu koja mu je nedostajala, poglavito onu luksuzne prirode. U izvorima imamo vijesti o posebnim vrstama platna koje su bile porijeklom iz udaljenih krajeva – tako imamo podatke o *pannus pernis*, grimiznom platnu iz Verone⁹⁸ te o platnu *de Achy*, moguće iz njemačkog Aachena.⁹⁹ Zabilježen je i boravak nekih talijanskih trgovaca u Varaždinu – Ivana Italicus (Italicus) 1455. godine,¹⁰⁰ Marka iz Venecije koji je 1467. na varaždinskom tržištu nudio platno, žito, konje uz neku drugu robu,¹⁰¹ te nekog kramara Talijana Kestlina koji se nastanio u Varaždinu.¹⁰² Rekli smo već za karavane s volovima koje su 1463. išle u Italiju zbog zamjene za veronsko platno. Sve ove potvrde u izvorima sugeriraju nam da Varaždin nikako nije bio "otok za sebe" te da se u njega, u svrhu trgovine, slijevalo mnoštvo ljudi koji su, osim roba, sa sobom donášali i informacije, a vidimo i da su se i pojedinci iz Varaždina upuštali na dalja putovanja, na sajmove u druge gradove i mjesta te da su očito iz toga izvlačili prilične materijalne dobiti. Bilo bi zanimljivo proučiti izvore drugih gradova, najbližih Varaždinu, u kojima bi se mogli naći podaci o trgovcima iz Varaždina (npr. Ptuj, Maribor, Graz, itd.), koji su sasvim sigurno tamo odlazili poput navedenih stranih trgovaca koji su dolazili u Varaždin.

CIJENE I KUPOVNA MOĆ VARAŽDINSKIH GRAĐANA

Naravno, ako se govori o trgovini, neizostavni predmeti razmatranja su nam cijene roba na varaždinskome tržištu te kupovna moć varaždinskih građana (za

⁹⁷ MCV I, 267.

⁹⁸ *Pernis* smatramo za njemačko ime grada Verone – Bern. Androić, 57; Herkov, 211; MCV II, 2.

⁹⁹ ANDROIĆ, 57; MCV II, 2. Ovim vrstama platna možemo pribrojiti i *pannus subtilis* (MCV II, 179), *pannus simplex* (MCV II, 2) te *pannus trisnchar* (MCV II, 4) što su sve bili nazivi za razne vrste (uvoznog) platna koje se pojavljuju na varaždinskom tržištu. Činjenica da ih nalazimo više vrsta dokaz je da je platno bilo jedno od najtraženijih uvoznih artikala na varaždinskome tržištu i da su putujući trgovci redovno sa sobom, uz ostalu luksuznu robu, nosili i platno.

¹⁰⁰ *Item Georgius Medwarich proponit per modum querimonie super Iwanum Italicum pro verberibus.* MCV II, 24.

¹⁰¹ ...*circumspectus vir Bartholomeus Czinsar in figura iudicii comparens, prouidum Marcum de Weneciis de Iudea...* MCV II, 254.

¹⁰² *Item Laurencius de Pethouia conqueritur super relictam Kestlin pro debito XXII libris denariorum debitum, quem tenet adhuc Kestlin Cramar, quiquidem Italian, modernus maritus eiusdem domine, ...* MCV II, 156.

koje imamo podatke o plaćama). Što se tiče cijena u Varaždinu XV. stoljeća, o tome gradski zapisnik donosi mnoštvo podataka od kojih neke, radi preglednosti, iznosimo u sljedećoj tablici:¹⁰³

ARTIKL	CIJENA	MCV II	ARTIKL	CIJENA	MCV II
1 korec pšenice	1 marka	4	bik	1 libra denara	92
31 <i>babatha</i> i 1 <i>ferrum</i> ¹⁰⁴	60 denara	5	platno	70 denara po ulni	112
vinograd	2 pensa	5	mač	1 libra denara	112
mač	30 denara	26	bačvica ulja (<i>aliquod lodricis olei</i>)	15 forinti	116
zob	5 pensa (plaćeno u vinu)	26	1 korec prosa	1 dieta oranja	117
gradsko vino	26 denara po kubulu	34	3 vasa vina	21 bečkih maraka	152
vinograd	7 pensa	34	1 vas vina	3 vasa pšenice	152
vino	6 pensa (po vasu)	36	gnojivo	50 denara	157
koruška tunika	1 marka	38	1 korec zobi	17 pensa - 10 denara	160
pojas	26 denara	39	platno	4 libra - 15 denara	164

¹⁰³ Za lakše praćenje ove tablice te daljnje analize dužni smo ponuditi kratko objašnjenje mjera i novca koji su vrijedili u srednjovjekovnom Varaždinu: *Cubulus* (kubul, kabao, vedro, vas) bio je mjera za vino, ulje i ostale tekućine, a ponekad i za žito, a tradicionalno je vrijedio od 20 pinti (31,758 litara) do 22 pinte (34,93 litara). Korec je bio žitna mjera, a jedan varaždinski korec je u XV. stoljeću vrijedio oko 119,95 litara. *Ulna* (lakat, rif) bila je mjera za dužinu (najčešće platno) koja je tradicionalno činila nešto više od pola metra. Libra i funta su bile mjere za težinu (težile su obično oko pola kilograma), a ako je uz njih stajalo "denariorum" onda su označavale mjeru za težinu novca, denara (1 libra činila je 20 denara). *Dieta* (ral, jutro) je mjera za površinu zemlje, a mjerila je koliko zemljine površine jedan čovjek može obraditi (izorati) za jedan dan, tj. označavala je dan oranja. Denar (njem. *phennig*) bio je sitan srebrni novac. *Obulus* (obol, njem. *helbling*) bio je sitan mjedeni novac koji je vrijedio pola denara. Zlatni forint (njem. *gulden*) vrijedio je 100 denara. Marka, kao i pensa, su bile nominalne, a ne realne vrste novca, a jedna marka vrijedila je 200 denara, dok je pensa vrijedila 40 denara. Više o varaždinskim mjerama i novcu vidi u: MEDVED, 66-71.

¹⁰⁴ Domaći naziv *cakel*, što bi bio neki željezni alat ili mač. MCV II, 5.

ARTIKL	CIJENA	MCV II	ARTIKL	CIJENA	MCV II
plug	15 denara	42	mošt (novo vino)	9 pensa + 20 denara	177
1 korec neke žitarice	80 denara	54	mač	90 denara	179
vol	2 i pol forinta	57	16 kubula mošta	1 marka	185
meso vola (dobro)	2 feniga po funti	57	vol	2 forinta	188
meso vola (lošije)	3 helblinga po funti	57	usoljene ribe	17 forinti	193
1 vas vina	12 guldena	65	vinograd	12 pensa	194
kobila	1 marka	74	3 vola i vino	5 forinti	195
6 kubula vina	100 denara	74	2 jablana	90 denara	201
konj	3 guldena	81	meso krava	3 obola	205
krava	2 pensa	85	meso vola	2 denara	205
vino	60 denara po kubulu	86	par cipela	18 feniga	230
konj	1 forint	87	<i>ain Swarzpar-poff</i> ¹⁰⁵	18 feniga	230
2 konja	11 pensa	87	4 kotača	2 pensa	235
svinje	više od 4 forinta	87	ulje	18 forinti	238
ribe	17 denara	88	konj	4 forinti	239
konj	4 maraka	90	gradsko vino	56 denara po kubulu	247
bik	55 feniga	91	kuća s dvorištem	100 forinti	277

Najviše cijena zabilježeno je za prehrambene artikle koji su, razumljivo, bili najčešći na varaždinskom tržištu. Cijene osnovnih prehrambenih artikala bile su određene i ograničene od strane gradske općine koja je time pazila da si ih i siromašniji građani mogu priuštiti. Tako je bolje meso vola koštalo 2 feniga (denara) po funti, lošije meso vola te meso krave 3 helblinga (obola) po funti, usoljene ribe su jednom koštale 17 denara, a sve su to bile vrlo pristupačne cijene. Cijene vina, pak, nisu bile stabilne, već su ih diktirale ponuda i potražnja koje su, naravno, ovisile o rodnosti vinograda i posljedično godišnje proizvedenom

¹⁰⁵ Vjerojatno vrsta obučarskog proizvoda.

vinu. Dakle, što je bila obilnija berba to je bilo i jeftinije vino i obratno. Tijekom godine cijena se mijenjala, pa je bila viša što je vrijeme odmicalo od berbe, zbog potrošnje zaliha vina.¹⁰⁶ Za grad Varaždin u XV. stoljeću poznate su nam samo veleprodajne cijene, pri čemu je osnovna mjera bio *cubulus* (kubul, kabao, vedro). Zabilježene su nam ove cijene: 20, 26, 28, 56, 60, 100 denara za kubul vina. Pri tome je staro vino uvijek bilo skuplje od mladoga.¹⁰⁷ Imamo podatke i o luksuznim artiklima, poput ulja (možda maslinovog ili, pak, za rasvjetu ili možda mirisnog), koje je koštalo 15 i 18 forinti (1500 i 1800 denara). Mjera je u jednom slučaju bila *lodrica*, koja bi mogla biti neka vrsta bačvice. Usoljene ribe koje su jednom bile predmet veleprodajne trgovine koštale su 17 forinti. Za žitarice imamo premalo podataka da uspostavimo nekakav zaključak, ali pretpostavljamo da je i njihova cijena rasla kako se udaljavalo vrijeme žetve. Već smo utvrdili da je stoka bila vrlo važan predmet trgovanja i da se izvozila. Ako samo bacimo pogled na cijene u oko nam upada da su konji i volovi bili uvjerljivo najskuplji na tržištu stoke. Za konja imamo ove cijene (poredano od najviše do najniže): 4 maraka, 4 forinta, 3 guldena (forinta), 11 pensa za dva (220 denara za jednoga) i 1 forint. Naravno, cijenu je određivala dob i kvaliteta životinje. Skup je bio i vol, kao životinja koja je vukla plug i prevozila teže terete (poput drva iz šume) te se koristio i u prehrani, a koštao je 2 i pol forinta odnosno 2 forinta. Bik je bio mnogo jeftiniji: 55 feniga (denara) i 1 libru (20 denara). Krava je u jednom slučaju koštala 2 pensa (80 denara). Za ostalu raznoliku robu (odjeća, obuća, oružje, oruđe) teško je nešto definitivno zaključiti jer imamo premalo podataka. Koruška tunika, luksuznije prirode, koštala je 1 marku (200 denara) u usporedbi s domaćim proizvodima obrtnika (pojas od 26 denara, cipele od 18 denara) tako da se, razumljivo, više cijenila kvalitetna strana krojačka i obućarska roba. Platna je, također, bilo u raznim cjenovnim razredima zavisno od kvalitete i porijekla. Mačevi (vjerojatno slabije kvalitete) su bili prilično jeftini (90 denara, 60 denara (plus 31 *babbatha*), 1 libru, 30 denara), pa pretpostavljamo da ih je bilo mnogo na varaždinskome tržištu jer je mnogo bilo i kovača koji su pravili takvo osnovno oružje slabije kvalitete. Na kraju, imamo neke podatke i o nekretninama, a najviše o vinogradima kojih je u okolici Varaždina i onda bilo vrlo mnogo. Cijena je zavisila o veličini, a vjerojatno i o položaju, pa tako bilježimo vinograde od 12 pensa, 7 pensa i 2 pensa. Imamo, također, podatke i o jednoj kući s dvorištem u varaždinskome predgrađu Poklečane koja je 1473. godine koštala 100 forinti.¹⁰⁸ U Varaždinu još u XV. stoljeću postoji naturalna izmjena dobara, a nekoliko primjera naveli smo u

¹⁰⁶ LJUBLJANOVIĆ, 290.

¹⁰⁷ Isto, 294.

¹⁰⁸ MCV II, 277. Ista kuća je, možda nakon popravaka, godine 1499. koštala 120 zlatnih forinti (MCV II, 278), da bi se 1506. njezina cijena dodatno povećala na 140 zlatnih forinti (MCV II, 279).

tablici. Povrh toga, imamo podatak da je godine 1458. roba naplaćena dijelom u novcu, a dijelom u robi kada je Matija Gosvinak izrađivaču lukova i strijela Juraju za konja, cijenjenog na 1 forintu, dao 3 koreca zobi, a za ostatak se obvezao platiti u novcu.¹⁰⁹ Važno je istaknuti i da se roba naplaćivala i radom, kao u slučaju kada se korec prosa naplatio dietom (danom) oranja.¹¹⁰

Na kraju, korisno je nešto navesti o kupovnoj moći varaždinskih građana, premda o plaćama imamo premalo podataka. Usporedit ćemo kupovnu moć prosječnoga sluge (Neža¹¹¹ i Pavao Makušić¹¹²) te gradskoga notara Matije koji je za godinu dana službe dobivao 12 maraka (2400 denara).¹¹³ Sluškinja Neža (a slično i sluga Pavao) je plaćom od 138 denara mogla kupiti 69 funti volovskoga mesa, 5 kubula gradskoga vina (po cijeni od 26 denara za kubul), 7 pari cipela, a nije si nikako mogla priuštiti konja, korušku tuniku (niti bilo koju kvalitetniju uvoznu odjeću), korec pšenice, a kamoli ulje. No, ipak vrijedi imati na umu da je slugama gospodar obično omogućavao hranu, stan i odjeću, pa svoju plaću nisu morali opterećivati prehrambenom robom ni odjećom. Notar Matija je, pak, s plaćom 12 maraka (2400 denara) mogao kupiti 1200 funti volovskoga mesa, 92 kubula gradskoga vina (po cijeni od 26 denara za kubul), 12 koreca pšenice, 133 pari domaćih cipela, uvoznu platno i uvoznu odjeću. Mogao si je, također, priuštiti ulje, najboljega konja i vola, veliki vinograd, a i prosječnu kuću s dvorištem, ako je plaćao na kredit. Kupovna moć varaždinskih građana je, naravno, varirala u zavisnosti od prihoda koje su ostvarivali. Skromniji građani, poput sluga i radnika, bili su, dakle, ovisni o proizvodima domaćih obrtnika i poljoprivrednika, a uvoznu i kvalitetniju robu, u pravilu, nisu si mogli priuštiti. S druge strane, bogatiji građani, kao što smo vidjeli, privlačili su putujuće trgovce koji su nosili sa sobom robu luksuznije prirode koja je u Varaždinu konstantno bila tražena i kupovana.

ZAKLJUČAK

Slobodni kraljevski grad Varaždin nastao je na pogodnom prometnom položaju koji je omogućio da se u njemu od samih njegovih početaka bez velikih teškoća sastaju temeljni činitelji trgovačke djelatnosti: trgovci i njihovi kupci.

¹⁰⁹ MCV II, 87.

¹¹⁰ MCV II, 117.

¹¹¹ Za godinu dana plaća joj je kod zlatara Areha bila 138 denara. MCV II, 3.

¹¹² Za godinu dana plaća mu je kod liječnika Ivana bila 3 pense (120 denara). MCV II, 26.

¹¹³ Uz to za stimulaciju je dobivao 2 diete oranja, a mogao je naplatiti svoje usluge i van grada kod plemenitih i neplemenitih stranaka (MCV II, 110, 151). Stražari u tornju dobivali su za godinu dana službe čak i više - 14 maraka (MCV II, 155, 187).

To su prepoznali i kraljevi koji su privilegijama i poreznim olakšicama poticali razvoj grada te održavanje sajmovâ, tjednih i godišnjih. Paralelno s trgovinom razvijala se i obrtnička proizvodnja, a njihova međuzavisnost pogodovala je sveopćem razvoju grada. Dostupni izvori nam samo potvrđuju živost varaždinske trgovine u srednjem vijeku. Naime, oni nam svjedoče da je gradska uprava imala slobodu regulirati odvijanje trgovačkih djelatnosti u gradu i to mnogim strogim propisima te nadzorom pomoću ovlaštenih tržnih nadzornika, kao i ovlast pobiranja svih vrsta posrednih i neposrednih poreza od trgovačkih, kao i obrtničkih djelatnosti. U ono vrijeme svatko se mogao baviti trgovinom ukoliko je imao kakav višak robe koji je mogao prodati i to bez ikakvih socijalnih, materijalnih ili rodnih ograničenja. Profesionalno su se trgovinom bavili kramari, koji su trgovali mješovitom robom, te specijalniji trgovci poput solara ili trgovaca mirodija, kao i putujući trgovci luksuznom robom, a pojedini trgovci su se međusobno udruživali zbog trgovine na veliko i to u interesu profita. Svjedočanstva o putujućim trgovcima u Varaždinu i bogatijim građanima govore nam da je luksuznija domaća (npr. proizvodi zlatara) i uvozna roba nesumnjivo bila uvijek tražena u Varaždinu, dok su manje bogatiji i siromašniji građani ovisili o jeftinijim proizvodima domaćih obrtnika, što nam dokazuje i analiza cijena roba na varaždinskom tržištu te plaće pojedinih varaždinskih građana za koje imamo takve podatke.

IZVORI I LITERATURA

1. ANDROIĆ, Mirko. *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2009.
2. BUDAK, Neven. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994.
3. FILIĆ, Krešimir. *Varaždinski mesarski ceh*. Varaždin: Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968.
4. HERKOV, Zlatko. *Povijest zagrebačke trgovine*. Zagreb, Samobor: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, "Zagreb", 1987.
5. HORVAT, Rudolf. *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 1993.
6. ILIJANIĆ, Mira, Slavko Kapustić. "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća". U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 169-190. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
7. KLAIĆ, Nada. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.

8. *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae - Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*. Sv. I i II. Ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978.
9. LJUBLJANOVIĆ, Srećko. „Vinogradarstvo grada Varaždina u srednjem vijeku.“ *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16-17 (2006): 259-300.
10. MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana. “Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine: povijesno-diplomatička analiza.” U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela, 19-26. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždinska županija, 2009.
11. MEDVED, Jasmin. *Trgovina i obrt grada Varaždina u XV. stoljeću*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
12. MIRKOVIĆ, Mijo. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Informator, 1968.
13. POUNDS, N.J.G. *An Economic History of Medieval Europe*. London, New York: Longman, 1994.
14. SLUKAN ALTIĆ, Mirela. *Povijesni atlas gradova. V. svezak: Varaždin*. Zagreb, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, 2009.
15. STRAHONJA, Eugen. “Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću.” U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 245-249. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
16. TANODI, Zlatko. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini I (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209-1526)*. Varaždin, 1942.
17. TANODI, Zlatko i Adolf Wissert. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini II (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. II. dio 1: Gradski zapisnici iz g. 1454-1464 i 1467-1469)*. Varaždin, 1944.

SAŽETAK

TRGOVINA GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU

U ovom članku se na temelju objavljenih izvora i relevantne literature razmatra pitanje trgovine u gradu Varaždinu srednjega vijeka, točnije u XV. stoljeću iz kojega nam se sačuvalo najviše podataka iz izvora. Zemljopisni i prometni položaj, gradski sajmovi, odnos srednovjekovne gradske uprave prema odvijanju trgovine u gradu, lokalni i putujući trgovci, cijene roba na varaždinskome tržištu te kupovna moć varaždinskih građana važne su teme koje oslikavaju trgovačke prilike grada Varaždina u XV. stoljeću, a koje su obrađene u ovom članku s nekim novim podacima i tumačenjima.

Ključne riječi: Varaždin; trgovina; sajmovi; srednji vijek; XV. stoljeće; ekonomska historija.

SUMMARY

TRADE IN THE TOWN OF VARAŽDIN IN THE XV CENTURY

Based on the published historical sources and the relevant scientific literature, this article deals with the issue of trade in the medieval town of Varaždin, more precisely in the XV. century from which we can take the most information from the sources. Geographical and traffic location, town fairs, relation of the medieval city authorities to the functioning of trade in the town, local and traveling salesmen, prices of merchandise on the Varaždin market and the purchasing power of the citizens of Varaždin are the important subjects of the trade circumstances in the town of Varaždin in the XV. century, which are all discussed in this article with some new facts and interpretations.

Key Words: Varaždin; trade; fairs; middle ages; XV. Century; economic history.